

Maantieteellisten instituutioiden kehitys Virossa¹

OTT KURS

Maantieteen laitos, Tarton yliopisto

Kurs, Ott (1997). Maantieteellisten instituutioiden kehitys Virossa (Development of geographical institutions in Estonia). *Terra* 109: 4, 189–197.

Geography in Estonia traces its roots back to 1881 when the first geographical society was founded in Tartu. This society, however, closed shortly afterwards in 1889 when its German-speaking founders left Estonia because of Russification of the University. Geography was merely a subsidiary discipline at the faculties of philosophy and sciences. The first Institute of Geography at Tartu University was founded only in 1919, under the conditions of Estonia's independence. The first professor of geography was the Finnish scientist Johannes Gabriel Granö (1882–1956). In 1923 Granö returned to Finland. His most talented student, Edgar Kant (1902–78), later founded an Institute of Economic Geography (1928) at Tartu University. In 1938 Kant was elected Head of the Humanities Section of the newly-founded Estonian Academy of Sciences, but before the Soviet invasion in 1944, he emigrated to Sweden. During the Soviet annexation period, there was a Department of Geography at Tartu University, but there was no division of geography at the Academy of Sciences of the Estonian SSR. The Estonian Geographical Society was founded within the framework of the Academy in 1955. Chairs of physical and economic geography were established at the Department of Geography of Tartu University in 1968. After the restoration of Estonia's independence (1991), a new Institute of Geography was founded in 1992, with professorships in physical geography and landscape ecology, human geography, and geoinformatics and cartography.

Ott Kurs, Department of Geography, University of Tartu, Vanemuise 46, 2400 Tartu, Estonia.

Tieteen institutionaalisen kehityksen taustalla ovat aina sekä ulkoiset vaikutteet että tieteen sisäiset muutokset (Granö, O. 1981; 1987; 1990). Useiden vuosisatojen ajan ovat eri poliittiset valtasuhteet hyvinkin voimakkaasti säädelleet Viron tieteen suuntautumista. Tämä artikkeli tarkastelee Viron maantieteen institutionaalisen kehityksen yleisiä piirteitä ja taustoja.

Korkeamman koulutuksen ja tutkimuksen alku Baltian maissa

Koulutus- ja tutkimuslaitosten syntyä Virossa ja muissa Baltian maissa säätelivät paljolti ulkoiset voimat, ennen muuta Itämeren piirin poliittiset olot. Virossa tuli osa kristittyä eurooppalaista kult-

tuuriyhteisöä 1200-luvulla, jolloin ensimmäiset länsi- ja keskieurooppalaiset yliopistot oli jo perustettu. Keski-Eurooppaan muodostui kokonainen yliopistojen verkosto 1300-luvun puolivälin ja 1400-luvun alun välillä. Itämeren alueen ensimmäinen yliopisto perustettiin Rostockiin 1419 ja sitä seurasivat Greifswald (1456), Uppsala (1477) ja Kööpenhamina (1479). Uusia yliopistoja syntyi Euroopassa 1500- ja 1600-luvuilla paljolti protestanttisuuden ja katolilaisuuden kilpailun seurauksena. Tämä päti myös Baltiassa. Liettuassa protestantit perustivat koulunsa Vilnaan (liettuaksi Vilnius) 1536, mutta koulu suljettiin, kun opiskelijat erotettiin 1542. Tämän jälkeen Liettuassa ei enää perustettu protestanttista yliopistoa, vaan vuonna 1544 Königsbergiin (liettuaksi Karaliaučius), jossa julkaistiin myös ensimmäinen liettualainen kirja vuonna 1547. Jesuiittakymnaasi aloitti toimintansa Vilnassa 1570 ja se muutettiin yliopistoksi 1579.

Ennen vuotta 1561 nykyiset Viro ja Latvia tunnettiin Liivinmaana. Lähin yliopisto, jossa liivinmaalaiset saattoivat opiskella, oli Rostock. Pieni

¹ Kirjoittajan englanninkielinen samaa aihetta käsittelevä artikkeli »Institutions of geography in Estonia» on julkaistu *Geografiska Annalerissa* 78 B: 3, 173–179 (1996) ja sen lyhennetty versio *Maapallo*-lehdessä 1997/1 (18: 1, 3–9).

joukko ylioppilaita lähti opiskelemaan Uppsalaan. 1500-luvulla heräsi ajatus pappiskoulun perustamisesta. Kahta kaupunkia, Pärnua ja Tarttoa, pidettiin sopivina paikkoina uudelle Liivinmaan yliopistolle. Ennen kuin suunnitelmat toteutuivat, Latvia ja Etelä-Viro joutuivat Puolan hallintaan ja jesuiittakymnaasi perustettiin Tarttoon 1583. Lisäksi Tarttoon järjestettiin kääntäjäseminaari. Puolan ja Ruotsin välinen sota 1601 kuitenkin keskeytti sekä kymnaasin että seminaarin toiminnan. Uppsalan yliopisto oli 1500-luvulla jonkin aikaa suljettuna, mikä suuresti rappeutti sitä. Se avattiin uudelleen 1593, joskaan toiminta ei aluksi ollut säännöllistä. Monet ruotsalaiset nuoret valitsivat mieluummin opiskelun Saksan yliopistoissa. Vuoteen 1620 mennessä Uppsalan yliopisto oli jälleen täynnä elämää, ja Ruotsi alkoi suunnitella uusien yliopistojen perustamista. Näiden oli tarkoitus sijaita karkeasti ottaen puoliympyrässä Uppsala keskustensa. Siten yliopistoja perustettiin Tarttoon vuonna 1632, Greifswaldiin 1638 (uudelleen perustaminen Ruotsin vallan alaisuudessa), Turkuun 1640 ja Lundiin 1668.

Tarttoon perustettu Academia Gustaviana ei voinut sotien vuoksi toimia häiriöttä, vaan toimintaa hajautettiin Tallinnaan ja Pärnuun. Tallinnassa vuosina 1690–99 toiminut yliopisto oli nimeltään Academia Gustaviana Carolina. Akatemian (yliopiston) rakenne ja statuuatit olivat samankaltaiset kuin muissa Euroopan yliopistoissa (*Tartu... I* 1982: 276). Maantieteen opetus yhdistettiin matematiikkaan ja astronomiaan sekä soveltaviin aloihin (geodesia, insinööritaito jne.). Kartografia kehittyi nopeasti ja historiallinen ja poliittinen maantiede olivat perinteisesti vahvoja (*Tartu... I* 1982: 239). Yliopiston kirjapainotoiminta juontoi jo kymnaasin perustamisen ajoista. Suuren Pohjan sodan aikana 1699 yliopisto siirrettiin Pärnuun, jossa se toimi vuoteen 1710 saakka.

Yliopisto ja tieteelliset seurat Virossa ennen itsenäisyyden aikaa

Venäjä miehitti Viron ja Latvian pohjoisosan 1710, mutta muut osat Baltiaa jäivät Puola-Liettuan alaisuuteen. Liettuassa Vilnan Akademia jatkoi toimintaansa, mutta yhteydet Venäjän hallintaan siirtyneeseen Baltiaan olivat sangen vähäiset. Uuden miehitysvallan viranomaiset eivät kiirehtineet avaamaan Tarton yliopistoa uudelleen, ja siten tutkimus ja korkeampi koulutus Virossa pysähtyivät. Sen sijaan uusi, eurooppalaistettu Venäjän pääkaupunki pystytettiin Inkerinmaalle Nevajoen suulle ja kaupunkiin perustettiin vuosina 1724–25 Pietarin tiedeakatemia, jonne kutsuttiin

huomattavia tiedemiehiä Saksasta ja Ranskasta. Akatemia tarjosi paikkoja myös saksalaista alkuperää oleville virolaisille ja latvialaisille. Akatemian kartografian laitos, virallisesti maantieteen laitos (1735–98), oli ensimmäinen varsinainen kartografian laitos maailmassa (Kopelevič 1977: 159). Kuurinmaalla lähellä Puolan rajaa herttua Biron perusti akateemisen kymnaasin Academia Petrinan Mitauhun (latviaksi Jelgava). Kun Kuurinmaa 1795 liitettiin Venäjään, Academia Petrina anoi yliopistotatusta. Riiassa perustettiin 1792 Liivinmaan yleishyödyllinen ja taloudellinen seura (Livländische gemeinnützige und ökonomische Sozietät), joka muutti Tarttoon 1813. Seuralla oli haaraosastoja, koeasemia ja laboratorioita. Se julkaisi myös tieteellisiä kirjoituksia.

Tarton yliopisto perustettiin uudelleen tsaarin käskykirjeellä vuonna 1802. Vaikka tieteellinen tutkimus oli vielä ensisijaisesti opetuksen sivutuote, se saavutti vähitellen itsenäistä merkitystä, ja siitä tuli kriteeri, jolla opetusta yliopistossa arvioitiin (Martinson 1988: 291). Tuohon aikaan Tarton yliopistolla oli läheiset yhteydet Saksan tieteellisiin keskuksiin. Kuten aiemminkin, yliopistossa oli neljä tiedekuntaa: lääketieteellinen, filosofinen (jaettiin 1850 humanistiseksi ja matemaattis-luonnontieteelliseksi tiedekunnaksi), lakitieteellinen ja teologinen. Professuureja, joiden alaan sisältyi maantiedettä, oli kaksi: toinen yleisessä historiassa, tilastotieteessä ja maantieteessä sekä toinen Venäjän, erityisesti Viron, Liivinmaan, Kuurinmaan ja Suomen historiassa, tilastotieteessä ja maantieteessä (*Tartu... I* 1982: 157), johon ensimmäiseksi professoriksi tuli Adam Christian Gaspari (1752–1830). Hän muutti kuitenkin jo 1809 pois Tartosta (Varep 1977). Vaikka maantieteessä painottui politiikka, huomiota kiinnitettiin myös alueellisiin tutkimuksiin, rajoihin, luonnonoloihin ja luonnonvaroihin, väestöön, talouteen, poliittiseen järjestelmään, instituutioihin ja eri valtioiden sijaintiin. Kuten aiemmin Academia Gustavianassa, geometriaa, geodesiaa ja kartografiaa opetettiin matematiikan ja astronomian yhteydessä. Luonnonmaantiede oli heikosti kehittyntä, ja sitä opetettiin ainoastaan fysiikan yhteydessä. Luonnontieteiden kehitykseen Tartossa vaikuttivat paljon Alexander von Humboldtin tutkimusmatka Venäjälle sekä hänen käyntinsä Tartossa 1829. Von Humboldtin matka innosti tarttolaisia tutkijoita järjestämään samankaltaisia tutkimusmatkoja Venäjän imperiumin huonosti tunnetuihin osiin.

Monet Tarton yliopiston oppineet ottivat vastaan paikkoja Pietarin tiedeakatemiassa. Heistä tunnetuimpia olivat Karl Ernst von Baer (1792–1876), Friedrich Georg Wilhelm Struve (1793–1864) ja Alexander Theodor von Middendorff

(1815–94). Tarton yliopiston ja Pietarin tiedeakatemian välillä oli silloin erittäin tiivis yhteys. Sitien vuosina 1828–94 akatemian 50 luonnontutkijasta 21 oli Tarton yliopiston kasvatteja tai professoreja. Suuri osa akatemian kirjeenvaihtajajäsenistä oli myös tarttolaisia (Tankler 1982). Pietariin perustetun Venäjän Maantieteellisen Seuran (1845) taustalla oli samoin tarttolaisia oppineita. Tarton yliopiston opettajat perustivat vuonna 1838 Gelehrte Estnische Gesellschaft (GEG) -nimisen yhdistyksen, joka suuntautui Viron historiaan, kieleen ja kulttuuriin. Jonkin verran myöhemmin (1853) perustettiin Naturforscher-Gesellschaft bei der Universität Dorpat (NFG; Looduseurijate Selts), jonka tarkoituksena oli tutkia Baltian alueen luonnontutkijoita. Maantieteellisellä tutkimuksella oli tärkeä rooli molemmissa seuroissa. GEG:ssä tutkimus liittyi ennen muuta historiaan, NFG:ssä geologiaan ja muihin luonnontieteisiin (Vares & Noodla 1977: 102–103; Kaavere & Roomaa 1978: 28–29).

Maantieteen kannalta erittäin ansiokas oli von Baer, joka toimi Venäjän Maantieteellisen Seuran kansatieteellisen osaston johtajana (1845–48 ja 1859–60). Hän järjesti maantieteellisiä tutkimuksia Venäjällä ja osallistui itse ainakin 15 tutkimusmatkaan. Von Baeria kiinnostoi hypoteettisen uralilais-altailaisen kielikunnan ongelma. Myöhemmin hän palasi Tarttoon, jossa osallistui NFG:n perustamiseen ja toimi sen presidenttinä (1869–76).

Maantieteen institutionalisoituminen alkoi Keski-Euroopassa, ennen muuta Saksassa, 1870-luvulla. Virossa Tarton yliopiston opettajat perustivat erillisen maantieteellisen seuran 1881. Tämä tapahtui seitsemän vuotta ennen kuin vastaavanlainen seura perustettiin Suomeen, mutta valitettavasti se lopetti toimintansa jo vuonna 1889, koska sen saksankieliset jäsenet lähtivät Virossa yliopiston venäläistämisen vuoksi (Varep 1983). Venäläistämistoimien yhteydessä uusia opettajia lähetettiin Venäjältä, yhteydet Keski-Eurooppaan heikkenivät ja monien tieteenalojen, myös maantieteen, kehitys hidastui. Maantieteen opetus oli jakautunut humanistiseen ja matemaattis-luonnontieteelliseen tiedekuntaan. Puolalasta syntyperää olleen meteorologian professori Boris Szeznepskyn (1857–1934) hanke yleismaantieteen laitoksen perustamiseksi vuonna 1909 epäonnistui. Siten Tarton yliopisto jäi vaille maantieteen professuuria. Tartto joutui enenevästi syrjään muista Itämeren piiriin tieteellisistä keskuksista. Helsinkiin perustettiin maantieteen ylimääräinen professuuri 1901 ja varsinainen professuuri 1912 (Granö, O. 1987). Lundiin puolestaan ensimmäinen maantieteen varsinainen professuuri saatiin vuonna 1909 (*Research and education 1991–1992* 1991: 5).

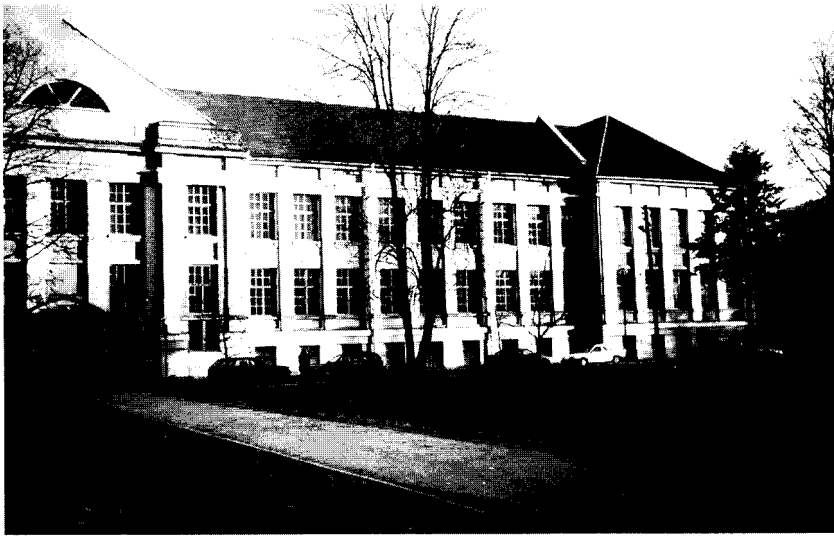
Kuva 1. Tarton yliopiston ensimmäinen maantieteen professori, suomalainen Aasian tutkija Johannes Gabriel Granö (1882–1956). Kuva on Tarton ajoilta (1919–23).

Figure 1. The first professor in geography at the University of Tartu: the Finnish explorer of Asia, Johannes Gabriel Granö (1882–1956). The photograph was taken during his years in Tartu (1919–23).

Maantieteen instituutiot Viron tasavallassa (1918–40)

Aina Viron itsenäistymiseen saakka maantiede oli useiden vuosisatojen ajan kehittynyt irrallaan kansanvaestön yhteiskunnasta, sillä Viron asioista päättivät sitä hallinneet naapurimaat. Tieteelliseen toimintaan osallistuneet olivat hallitsevaa saksankielistä vähemmistöä eivätkä edustaneet koko väestöä. Tarton yliopistossa opetuskielenä oli joko tieteellisen yhteisön yleisesti käyttämä kieli eli latina ruotsalaisaikana ja saksa vuosina 1802–89 tai valtion virallinen kieli eli vuosina 1890–1917 venäjä ja vuonna 1918 saksa. Viron itsenäistyttyä instituutiot organisoitiin uudelleen, ja niitä kehoitettiin käyttämään viron kieltä.

Uudelleen avatussa Tarton yliopistossa viro julistettiin viralliseksi kieleksi vuonna 1919. Lähes kaikki saksalaiset ja venäläiset tiedemiehet muut-

Kuva 2. Tarton yliopiston maantieteen laitos (Vanemuise 46). Laitos on toiminut tässä rakennuksessa vuodesta 1920. Kuva: Ott Kurs.

Figure 2. The Department of Geography at the University of Tartu. The Department is located in this building at Vanemuise Street, 46 since the year 1920. Photo: Ott Kurs.

tivat pois, jolloin yliopisto kääntyi suomalaisten ja ruotsalaisten oppineiden puoleen saadakseen professoreita palvelukseensa. Kaikkiaan heitä tulikin seitsemän Suomesta ja viisi Ruotsista. Alkuperäisten suunnitelmien mukaan maantieteen professuuri oli määrä antaa Tarton yliopistosta valmistuneelle, myöhemmin Varsovan ja Rostovin yliopiston meteorologian ja geofysiikan professorille Elmar Rosenthalille (synt. 1873), mutta hän kuoli 1919 (Paatsi & Paatsi 1982). Niinpä Tarton yliopiston ensimmäiseksi maantieteen professoriksi tuli suomalainen Aasian tutkija Johannes Gabriel Granö (1882–1956) (kuva 1), joka loi pohjan nykyaikaiselle maantieteelle pitäessään maantieteen oppituolia hallussaan vuosina 1919–23.

J. G. Granö puhui suomea ja ruotsia kotikielinaan ja hallitsi hyvin myös venäjän, saksan ja ranskan. Lisäksi hän selvisi tataarilla, kazakilla ja virolla. Granön muistikirjassa on joitakin huomioita (viroksi) kielen ja sivistyksen suhteesta:

Olenko täällä Viron kansaa varten, vai ovatko virolaiset minua varten? Täytyykö minun oppia viroa, vai täytyykö nuorten virolaisten oppia minun kielteni? Vastaus on selvä: Minun täytyy omistautua antamaan työstäni mahdollisimman suuri hyöty täällä. / .../ Asiat ovat samoin muualla: Englannissa opettajat eivät opeta saksaksi eivätkä Ruotsissa viroksi. Vaikutuksensa täytyy olla sillä, että kansa haluaa olla olemassa koostaan riippumatta.

Jo vuoden 1920 tammikuusta alkaen Granö luennoikin jo viroksi (Kurs 1992a).

Granö perusti maantieteellisen kabinetin, jota alettiin myöhemmin kutsua maantieteen laitokseksi (kuva 2). Hän luennoi kartografiaa, maisema-

tiedettä, yleismaantiedettä, antropogeografiaa ja Fennoskandian aluemaantiedettä. Seminaareissa opiskelijat esittelivät Virossa tekemiään kenttätöitä, erilaisia maantieteen ongelmia samoin kuin maantieteen historiaa ja metodologiaa.

Vuonna 1920 Granö julkaisi kirjansen *Geograafia kui teadus ja ülikooli aine (Maantiede tieteenä ja yliopiston oppiaineena)*, jossa hän selvitti näkemyksiään maantieteestä. *Eesti maastikulised üksused (Viron maisemayksiköt)*, Viron maantiedettä käsitellyt uraauurtava tutkimus, jossa esitettiin mm. maisematieteellinen aluejako, julkaistiin 1922, ja hieman myöhemmin, 1924, *Maastikuteaduse ülesanded ja maastiku vormide süstem (Maisematieteen tehtävät ja maisemamuotojen järjestelmä)*. Teoksessaan *Puhdas maantiede* (1929, 1930) Granö esitti Viron maisematieteellisen aluejaon uudelleen. Hän tutki maisemaa aina suhteessa asutukseen, ja näin ollen laski perustan alueellisten kompleksien (maakuntien, kaupunkien ja kyllien) tutkimukselle Tarton yliopistossa (Kurs 1988). Vuonna 1921 hän julkaisi ohjelmallisen työn Linna või alevi uurimise kava (Suunnitelma kaupunkien tai kauppaloitten tutkimiseksi) (Linna... 1921).

Granö osallistui myös monien kansallisten instituutioiden toimintaan. Tällaisia olivat Viron kielen terminologinen komissio ja Viron kirjallisuuden seura (Eesti Kirjanduse Selts 1907–40, perustettu uudelleen 1993). Hän oli Viron kotiseutututkimusyhdistyksen samoin kuin Tarton kaupungin tutkimusyhdistyksen perustajia. Hänen toimittajantyönsä ansiosta voitiin jälleen jatkaa vuonna 1893 aloitetun Tarton yliopiston tieteellisen sarjan (*Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis*) jul-

kaisemista. Granön aikana maantieteestä tuli koko yliopiston keskeisiä tutkimusaloja. Hänen pyrki- myksiään tutkia Viroa ja sen kulttuuria jatkoivat hänen oppilansa. Ennen paluutaan pysyvästi Suomeen 1923 Granö laati vielä ohjelman akateemiselle vuodelle 1923–24 (Kurs 1992a).

Granön jälkeen maantieteen professuuria piti hallussaan unkarilainen Mihály Haltenberger (1888–1972) vuosina 1924–26. Hän julkaisi tutkimuksia Viron aluemaantieteestä (*Landeskunde*), kaupunkien talusmaantieteellisestä luonteesta ja loi perustan uudelle julkaisusarjalle (*Publicationes Instituti Universitatis Dorpatensis (Tartuensis) Geographici*). Koska Haltenberger ei osannut viroa vaan luennoi saksaksi, hän ei kyennyt luomaan läheisiä yhteyksiä siihen maahan ja kansaan, jota hän tutki, eikä siten voinut kehittää omaa koulukuntaansa (Kurs 1988).

Näin ollen nimenomaan Granö perusti virolais-suomalaisen maantieteen koulukunnan. Tätä koulukuntaa kehittivät edelleen hänen oppilaansa Jaan Rumma (1887–1926), August Tammekann (1894–1959) ja Edgar Kant (1902–78). Laajan Viron maakuntia käsittelevän sarjan *Eesti* julkaiseminen alkoi. Tartosta valmistuneet työskentelivät ammattimaantieteilijöinä sekä opettajina kouluissa. Artikkeleita julkaistiin sekä viroksi että muilla kielillä. Vuonna 1928 Kant perusti talusmaantieteen seminaarin (vuodesta 1939 instituutti) ja aloitti toisen maantieteen julkaisusarjan, *Publicationes Seminarii (Instituti) Universitatis Tartuensis Oeconomico-Geographici*. Molemmissa maantieteen laitoksissa pyrittiin edistämään sekä perustutkimusta (jonka tulokset julkaistiin ennen muuta saksaksi ja ranskaksi, myöhemmin myös englanniksi) että soveltavaa tutkimusta (julkaisukielenä pääasiassa viro). Esimerkiksi soveltavan maantieteen alalla esitti talusmaantieteilijä Edgar Krepp (1908–83), Edgar Kantin oppilas, suunnitelman maakuntien alueellisen järjestelmän uudelleen organisoimiseksi (Krepp 1938). Kantin omat työt edustivat ennen muuta perustutkimusta. Kant johti Viron tiedeakatemian vuonna 1938 perustettua luonnon- ja humanististen tieteiden osastoa.

Vuonna 1919 toimintansa aloittaneessa virokielisessä yliopistossa toimi myös didaktis-metodinen seminaari (*didaktis-metoodiline seminar*), jonka ensimmäiseksi maantieteen opettajaksi tuli Jaan Rumma. Hänen kuolemansa jälkeen virka siirtyi Eduard Markusille (1889–1971), joka hoiti sitä aina vuoteen 1944 asti. Markus oli valmistunut vuonna 1920 Pietarin maantieteellisestä instituutista (Geografičeskij Institut) ja palannut Tarttoon 1921. Markusin ensimmäinen opinnäyte oli tutkimus Kuolan Lapin keskiosan maannokista (Kurs 1989). Hänestä tuli Virossa maantieteellisen kausaliteetin tutkija (Markus 1936). Hän

pyrki töissään yhdistämään venäläisiä ja saksalaisia tutkimussuuntauksia (Roosare 1994). Täten hänen ansiostaan von Humboldtista juontuva vyöhykkeisyyden ja luonnon alueelliseen kausaliteettiin, geoeekologiaan tai mausemaekologiaan perustuva pietarilainen tutkimus siirtyi Tarttoon jo 1920-luvulla. Niin ikään Tartossa silloin syntyneen suomalaisen ns. puhtaan maantieteen varhaiset juuret ovat lähtöisin Königsbergin, Göttingenin ja Pietarin tiedeyhteisöistä (Granö, O. 1996).

Viron kirjallisuuden seuran vuodesta 1914 toiminut ja 1920 uudelleen järjestetty Kotiseutututkimuksen toimikunta (Kodu-uurimise Toimkond) julkaisi sarjassaan *Eesti Viron lääneistä* (viroksi *maakond*) seuraavat laajahkot teokset: *Tartumaa* (1925), *Võrumaa* (1926), *Setumaa* (1928), *Pärnumaa* (1930), *Valgamaa* (1932), *Saaremaa* (1934), *Läänemaa* (1938, yleisosa) ja *Viljandimaa* (1939, yleisosa). Julkaisusarja keskeytettiin ja keskeneräiset työt hävitettiin heti neuvostomiehityksen alussa.

Itsenäisyyden vuosina erityisesti 1930-luvulla kansallinen kartografia kehittyi nopeasti. Topografinen karttojen ja merikorttien (yli sata erilaista merikorttia) ohella julkaistiin kuljetus-, matkailu- ja hallinnollisia karttoja sekä koulujen seinäkartoja. Viron kansalliskartaston (*Eesti NSV Atlas*) tuottamisen pani alulle August Tammekann (Tammekann 1938). Päätoimittajana oli Edgar Kant. Ennen Viron liittämistä Neuvostoliittoon ehdittiin painaa kuitenkin vain yksi kartaston lehti, korkeussuhteet (*Kõrgussuhted*), mittakaavassa 1: 750 000. Muita mainittavia saavutuksia olivat Tammekannin laatima Viron koulukartta (1934, 1: 200 000), tarkka topografinen Viron kartta »Tunnetko tämän maan?» (1939, 1: 200 000) ja kartasto Viron tiestöstä (1939, 1: 300 000). Valokopioita kahdesta jälkimmäisestä oli liikkeellä aina 1980-luvun lopulle saakka. Eri koulukartastoista julkaistiin myös monia uusintapainoksia (Jagomägi & Mardiste 1994).

Maantiede Virossa Neuvostoliiton miehityksen aikana (1940–91)

Toinen maailmansota hajotti Granön perustaman ja Kantin edelleen kehittämän maantieteen kansallisen koulukunnan Virossa. Sodan päättyessä ei Tartossa enää ollut aktiivisia, tutkimusta tekeviä ammattimaantieteilijöitä, sillä he olivat paenneet länsimaihien tai heidät oli karkotettu vankileireille. Opettajien kouluttamiseksi perustettiin maantieteen oppituoli matemaattis-luonnontieteelliseen tiedekuntaan vuonna 1944. Sitä piti hallussaan väliaikaisesti geologian tohtori Karl Orviku (1903–81), ja vuodesta 1945 Jakob Kents (1883–

Kuva 3. Endel Varep (1915–88), vuodesta 1975 Tarton yliopiston maantieteen professori. Hän johti laitosta vuosina 1947–68, sittemmin erillistä luonnonmaantieteen laitosta 1968–75.

Figure 3. Endel Varep (1915–88), professor in geography at the University of Tartu since 1975. He acted as head of department in 1947–68 and as head of the separate department of physical geography in 1968–75.

1947), tunnettu opettaja ja koulukirjojen laatija. Hänen kuolemansa jälkeen oppituoli myönnettiin Endel Varepille (1915–88, vuodesta 1975 professori; kuva 3), joka puolusti maisemamaantieteen alan väitöskirjaansa vuonna 1948. Varep johti maantieteen laitosta vuosina 1947–68 ja oli sittemmin erillisen luonnonmaantieteen laitoksen esimies vuosina 1968–75. Tuohon aikaan maantiede oli ennen muuta opetusaine pikemminkin kuin tutkimuksen ala. Opetusohjelmat saneltiin Moskovasta. Tyypillinen osa opetusohjelmaa 1950-luvun puoliväliin saakka saattoi olla vaikkapa »Stalinistinen suunnitelma luonnon uudelleen muokkaamiseksi». Kolmennes kaikesta opetuksesta oli joko propagandistista (esimerkiksi kommunistisen puolueen historia, tieteellinen kommunismi) tai militaristista (miesopiskelijoiden sotilaallinen koulutus kerran viikossa ynnä kesäleirit). Sotaa edeltä-

neen ajan Virossa annettua ja lännessä annettavaa opetusta pidettiin haitallisena ja taantumuksellisena. Oikea tiede oli neuvostoliittolainen tiede. Maantieteessä ennen sotaa käytetty terminologia korvattiin venäjän kielestä käännettyillä.

Alemman ja ylempään asteen tohtorin oppiarvo maantieteessä oli mahdollista saavuttaa vain Moskovassa tai Leningradissa (Pietari jälleen vuodesta 1991). Neuvostoliitossa oli nimittäin käytössä (ja on Venäjällä edelleenkin) kaksivaiheinen väitöskirjajärjestelmä. Ensimmäinen aste (*kandidatskaja dissertacija*) vastaa suomalaisen filosofian tohtorin tutkintoon vaadittavaa väitöskirjaa, toinen (*doktorskaja dissertacija*) on huomattavasti vaativampi ja tiivistää tutkijan lähes koko elämäntyön. Joskus kävi niinkin, että toisen asteen väitöskirja syntyi kokonaisen tutkimusryhmän yhteistyönä ja ryhmän johtaja puolusti sitä väitöskirjanaan. Ensimmäisen asteen väitöskirjan laatineelle avautui yliopistoissa sekä muissa korkeakouluissa mahdollisuus apulaisprofessoruuteen (*docent*) ja korkeamman asteen suorittaneelle varsinaisen professorin virkaan. Kaikki väitöskirjat tarkistettiin väittelyn jälkeen huolellisesti Moskovan korkeimmassa atestikomissiossa (*Vysšaja attestacionnaja komissija*; tutki kaikki Neuvostoliiton yliopistoissa annetut oppiarvot ja hyväksyi tai hylkäsi ne), jossa samalla päätettiin sekkin, kelpaako väittelijä apulaisprofessoriksi vai professoriksi. Vuodesta 1975 alkaen kaikki väitöskirjat oli kirjoitettava venäjäksi. Yhteensä neuvostovallan aikana väitteli 69 virolaista maantieteilijää, joista kolme suoritti ylempään tohtorintutkinnon. Ensimmäisen asteen väitökset sallittiin väliaikaisesti 1960-luvulla ja 1970-luvun alussa Eestin SNT:n tiedeakatemiassa Tallinnassa ja Tarton yliopistossa, mutta korkeamman tohtorintutkinnon suorittamista ei näissä sallittu.

Neuvostoaikana väitelleitä virolaisia maantieteilijöitä oli esimerkiksi taloustutkija Salme Nõmmik (1910–88), joka puolusti talousmaantieteellistä väitöskirjaansa Leningradissa (1956) ja toista väitöskirjaansa Moskovassa. Salme Nõmmik valittiin talousmaantieteen professoriksi 1971. Nimitys vahvistettiin Moskovassa seuraavana vuonna.

Sarjassa *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis* julkaistiin vuodesta 1960 »Julkaisuja maantieteestä» (Geograafia-alaseid töid) ensiksi viroksi, sitten venäjäksi. Joka neljäs vuosi, Kansainvälisen maantieteellisen unionin konferenssin kunniaksi, julkaistiin yksi vuosikerta *Publicationes*-sarjaa englanniksi. Kunkin julkaiseminen edellytti kuitenkin lupaa Moskovasta. Vasta 1960-luvun lopulta lähtien kirjoittajien sallittiin käyttää ulkomaisia julkaisuja lähteinä ja viitata niihin. Virolaiset maantieteilijät saattoivat nyt lukea Suomessa julkaistuja *Terraa* ja *Fenniaa*, mutta esi-

merkiksi ruotsalainen *Geografiska Annaler* ei ollut heidän ulottuvillaan.

Apulaisprofessori Ants Raik (1931–94) alkoi 1960-luvun puolivälissä ohjata aluesuunnitteluun kohdistuvia soveltavia tutkimuksia. Vuonna 1966 liityin mukaan näihin tutkimuksiin ja aloin työskennellä Viron hallinnolliseen aluejakoon liittyvien ongelmien parissa. Puolustin väitöskirjaani, joka käsitteli Viron neuvostotasavallan hallintojaon talusmaantieteellisiä perusteita, Tartossa vuonna 1971. Työn ohjasi Salme Nõmmik.

Vuonna 1968 maantieteen oppituoli jaettiin kahtia: luonnonmaantieteeseen ja talusmaantieteeseen. Talusmaantieteen luennoitsijat työskentelivät usein myös Tallinnan teknillisessä korkeakoulussa sekä Viron maatalousakatemiassa Tartossa, mutta kummallakaan oppilaitoksella ei ollut pysyvää virkaa maantieteessä. Vuonna 1946 neuvostoliittolaistettu Viron tiedeakatemia nimettiin Viron neuvostotasavallan tiedeakatemiaksi. Akatemiaan ei sisällynyt maantieteen osasto, mutta Viron Maantieteellinen Seura (*Eesti Geograafia Selts, EGS*) perustettiin Tallinnassa vuonna 1955 (kuva 4). Se alkoi julkaista vuosikirjaa sekä epä-säännöllisin väliajoin ilmestyviä julkaisuja viroksi, venäjäksi ja joka neljäs vuosi englanniksi. Seuran eteläinen osasto perustettiin Tarttoon. Toistaiseksi Viron Maantieteellinen Seura on maan ainoa maantieteellinen instituutio, jonka pääpaikka on Tarton yliopiston ulkopuolella. Tallinnan korkeakouluissa (eli nykyisin yliopistoissa) ei ole koskaan ollut maantieteen laitosta.

Neuvostoaikana Viron kartat tuhottiin tai julistettiin salaisiksi. Karttojen käytöstä tuli hyvin rajoitettua. Joitakin hallinnollisia, yleisiä maantieteellisiä ja matkailukarttoja kuitenkin julkaistiin, yleensä mittakaavassa 1: 600 000. Samoin julkaistiin Tallinnan ja muiden suurehkojen kaupunkien karttoja. Rantaviiva ja jokiverkosto esitettiin oikein 1950-luvulla julkaistuissa kartoissa; sen sijaan myöhempiä karttoja vääristeltiin tarkoituksellisesti (Jagomägi & Mardiste 1994). Ensimmäinen neuvostokauden koulukartasto julkaistiin vihdoinkin vuonna 1978. Kartasto oli venäjäksi (*Atlas Ëstonskoj SSR*). Vironkielinen laitos painettiin vuonna 1979 (*Eesti NSV Atlas*). Vuosina 1979–82 julkaistiin 11 koulun seinäkarttaa käsittävä karttasarja mittakaavassa 1: 400 000. Siihen kuului fyysinen, geologinen ja taloudellinen kartta samoin kuin karttoja, jotka kuvasivat hallintoaluejakoja, kvartaarisementtejä, ilmaston, maannoksen ja kasvillisuuden piirteitä, luonnonsuojelua, maisema-alueita sekä tieverkostoa (Vassiljev 1986). Karttojen hävittäminen tai käytön rajoittaminen supistivat osaltaan tietoutta Virossa, mikä vaikeutti ammattimaantiteeilijöiden työtä ja samalla heikensi työn laatua.

Kuva 4. Viron Maantieteellisen Seuran (*Eesti Geograafia Selts*) tunnus. Seura perustettiin Tallinnassa vuonna 1955. Sen nykyinen jäsenmäärä on noin 400.

Figure 4. The emblem of the Estonian Geographical Society (Eesti Geograafia Selts). The Society was founded in 1955 in Tallinn. Currently, it has about 400 members.

Maantieteelliset ja kartografiset instituutiot nyky-Virossa

Sodan jälkeisenä aikana Tarton yliopiston maantieteen laitos (*Geograafia osakond*) koostui kahdesta osastosta, luonnon- ja talusmaantieteestä, jotka kuuluivat matemaattis-luonnontieteelliseen tiedekuntaan. Vuodesta 1961 lähtien laitos sijoitettiin uuteen biologian ja maantieteen tiedekuntaan. Vuonna 1991 maantieteen laitoksen esimieheksi kutsuttiin Ülo Mander, joka oli valmistunut laitokselta vuonna 1977. Aikaisemmalla työpaikallaan Viron maatalousakatemiassa hänellä oli neuvostovallan aikana ollut mahdollisuus tutkimustyöhön Saksan liittotasavallassa jopa parin vuoden ajan. Viron itsenäisyyden palauttamisen jälkeen vuonna 1991 maantieteen laitos (*Geograafia instituut*) organisoitiin uudelleen Tarton yliopistossa: pääerikoistumisaloja ovat luonnonmaantiede ja maisemaekologia, geoinformatiikka ja kartografia sekä kulttuurimaantiede. Luonnonmaantieteen ja maisemaekologian professorin haltijaksi tuli vuonna 1992 Mander ja kulttuurimaantieteen professoriksi Ann Marksoo, joka siirtyi eläkkeelle 1996. Geoinformatiikan ja kartografian oppituoli jäi aluksi täyttämättä. Näillä kolmella alalla on edelleen mahdollisuuksia syvempään erikoistumi-

seen – kulttuurimaantieteessä esimerkiksi väestömaantieteeseen, kulttuurien maantieteeseen ja aluesuunnitteluun. Opetus on jakautunut ala-, keski- ja yläasteeseen (aiemmin »yleinen», »cum laude approbatur» ja »laudatur»). Kullakin tasolla on sekä pakollisia että valinnaisia kursseja. Kulttuurimaantieteen luennoitsijat opettivat myös alue- ja talousmaantiedettä taloustieteellisessä tiedekunnassa vuoteen 1993 ja Suomen maantiedettä filosofisessa tiedekunnassa vuosina 1991–96. Maantieteen laitoksen tuella käynnistettiin vuodesta 1993 alkaen poliittisen maantieteen opetus yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa.

Vuosina 1992–96 maantieteen laitoksella tarkastettiin viisi väitöskirjaa ja suoritettiin yli 30 maisterin tutkintoa. Toukokuussa 1997 valittiin seuraavaksi viisivuotiskaudeksi kolme uutta professoria: Ülo Mander (luonnonmaantiede ja maisemaekologia), Ott Kurs (kulttuurimaantiede) ja Tõnu Oja (geoinformatiikka ja kartografia).

Siirtymäkautta neuvostovallan päättymisestä uuden itsenäisyyden alkuun vuosina 1989–92 luonnehti suurten yksinomaan maastomittaukseen ja kartoitukseen suuntautuneiden laitosten hajoaminen. Pienet yksiköt täyttivät niiden paikan. Vuoden 1991 jälkeen on Virossa myönnetty 125 geodeettiseen ja kartografiseen työhön oikeuttavaa lisenssiä. Kymmenisen yritystä julkaisee karttoja. Aktiivisimpia ovat REGIO Oy, E. O. Map ja Kobras Oy. Kaksi jälkimmäistä ovat julkaisseet kaupunkikarttoja. REGIO julkaisee yhteistyössä Tarton yliopiston maantieteen laitoksen kanssa vuosittain nelisenkymmentä karttaa: matkailu-, koulu-, facsimile- ja teemakarttoja sekä merikortteja (Jagomägi & Mardiste 1994). Maantieteen alalta valmistuneille myös virolaiset ja kansainväliset ympäristöprojektit ovat tarjonneet merkittävässä määrin työpaikkoja.

Lopuksi

Tiede ja tieteellisen toiminnan järjestäytyminen yliopistoinstituutioina ovat Virossa juurtuneet vahvasti eurooppalaiseen perinteeseen, mutta niiden kehitykseen ovat suuresti vaikuttaneet ulkoiset tekijät. Alun alkaen ulkoinen vaikutus tuli Keski-Euroopasta, mutta pitkäaikaisena Viron hallitsijana Venäjällä ja Neuvostoliitolla on ollut huomattava merkitys lähimenneisyydessä.

Maantieteelliset instituutiot alkoivat muodostua Virossa suurin piirtein samoihin aikoihin kuin naapurimaissa, so. 1880-luvulla. Alkanut venäläistämisen kuitenkin pakotti monia eurooppalaisia opineita lähtemään Virosta, mikä hankaloitti niiden kehitystä. Olot paranivat Viron itsenäistyttyä vuonna 1918, ja maantieteen kehitys Virossa

1920- ja 1930-luvuilla olikin nopeampaa kuin naapurimaassa Suomessa. Kaiken jatkokehityksen pysäytti kuitenkin toinen maailmansota ja maan yhdistäminen Neuvostoliittoon. Tuona aikana maantieteen muodollinen organisaatio muokattiin neuvostosuunnitelmien ja -tavoitteiden mukaiseksi. Yliopistot ja muut korkeammat oppilaitokset pysyivät opetuslaitoksina, kun sen sijaan tutkimus keskitettiin tiedeakatemioiden. Toisin kuin muissa neuvostotasavalloissa, ei Viron neuvostotasavallan tiedeakatemiassa ollut maantieteen osastoa. Viron itsenäisyyden palautuksen jälkeen Tarton yliopistossa alkoi uusi pyrkimys kehittää maantieteen instituutioita ja tutkimuksen laatua läheisten kansainvälisten yhteyksien avulla ja saavuttaa määrätietoisesti takaisin se, mikä oli menetetty.

Kiitokset

Tämän tekstin on englannin kielestä jonkin verran toimittanut Sakari Tuhkanen. Kieliasun hioamiseen ovat osallistuneet Outi Vesakoski ja Merja Nisinen. Olavi Granö on antanut arvokkaita kommentteja käsikirjoituksesta. Amanda Claxton ja Paul Mumford ovat kielellisesti tarkastaneet artikkelin englanninkieliset osat. Leena Kiiskilä ja Martti Valtonen ovat avustaneet kuvituksen julkaisukuntoon saattamisessa. Esitän lämpimät kiitokseni kaikille heille.

KIRJALLISUUS

- Atlas Ëstonskoj SSR* (1978). 28 s. Glavnoe Upravlenie Geodezii i Kartografii pri Sovete Ministrov SSSR, Moskva.
- Eesti NSV Atlas* (1978). 28 s. NSVL Ministrite Nõukogu juures asuv Geodeesia ja Kartograafia Peavalitsus, Moskva.
- Granö, J. G. (1920). *Geograafia kui teadus ja ülikooli aine*. 30 s. Tartu.
- Granö, J. G. (1922). Eesti maastikulised üksused (Deutsches Referat: Die landschaftlichen Einheiten Estlands). *Loodus* 1, 105–123, 193–214, 257–281.
- Granö, J. G. (1924). Maastikuteaduse ülesanded ja maastike vormide süsteem. *Loodus* 3, 171–190, 233–247.
- Granö, J. G. (1929): Reine Geographie. Eine methodologische Studie beleuchtet mit Beispielen aus Finnland und Estland. *Acta Geographica* 2. 202 s.
- Granö, J. G. (1930). *Puhdas maantiede. Tutkimusesimerkeillä Suomesta ja Virosta valaistu metodologinen selvitys*. 187 s. Werner Söderström, Porvoo.
- Granö, Olavi (1981). External influence and internal change in the development of geography. *Teoksessa Stoddart, D. (toim.): Geography, ideology & social concern*, 17–36. Basil Blackwell, Oxford.
- Granö, Olavi (1987). Vetenskapens institutionella struktur och geografins utveckling. *Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift* 5, 3–8.
- Granö, Olavi (1990). Eurooppalaisen maantieteen perinne. *Terra* 102: 1, 16–21.

- Granö, Olavi (1996). Regionaaluurimise ja regionaalise arendamise traditsioone Turu ja Tartu ülikoolis. *Akadeemia* 8: 11, 2297–2303.
- Jagomägi, J. & H. Mardiste (1994). Maps and mapping in Estonia. *GeoJournal* 33: 1, 81–90.
- Kaavere, V. & U. Roosimaa (1978; toim.). *125 aastat Eesti Loodusuurijate Seltsi* [Rezjume: 125 let Æstonskogo obšĉestva estestvoispytatelej / Zusammenfassung: 125 Jahre Estnische Naturforschergesellschaft]. 105 s. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Eesti Looduseuurijate Selts, Tartu.
- Kopeleviĉ, Ju. H. (1977). *Osnovanie Peterburgskoj Akademii Nauk*. 211 s. Nauka, Leningrad.
- Krepp, Endel (1938). Valdade majanduslik olukurd ja territoriaalne űmberkorraldus Eestis [Summary: Economic position, and territorial reform of rural communes in Estonia]. *Publicationes Seminarii Universitatis Tartuensis Oeconomico-Geographici* 25. 65 s.
- Kurs, Ott (1988). Geographers in research of administrative units and administrative division of Estonia. *Teoksessa* Punning, J.-M. (toim.): *Estonia Geographical Researches*, 93–100. Estonian Geographical Society, Tallinn.
- Kurs, Ott (1989). Geographische Forschungen der Wissenschaftler von Tartu űber Finnland und finnisch-ugrische Vűlker. *Terra* 101: 1, 59–61.
- Kurs, Ott (1992a). Eesti rahvusliku maateaduse algusaastaist. *Eesti Geograafia Seltsi Aastaraamat* 27, 149–154.
- Kurs, Ott (1992b). Scientific heritage of Edgar Kant. *Teoksessa* Kaare, T., H. Mardiste, L. Merikalju & J.-M. Punning (toim.): *Estonia. Man and nature*, 108–128. Estonian Geographical Society, Tallinn.
- Linna vűi alevi uurimise kava (1921). *Eesti kirjanduse Seltsi Kodu-uurimise toimkonna vűljaanne* 3. 4 s. Tartu.
- Markus, Eduard (1936). Geographische Kausalitűt. *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis)* A 30: 5, 1–202.
- Martinson, Karl (1988). *Teadustegevuse institutsionaliseerumine Eestis XVII sajandist 1917. aastani*. 470 s. Eesti NSV TA Ajaloo Instituut, Tallinn.
- Paatsi, Annereet & Vello Paatsi (1982). J. G. Granű Tartu űlikoolis [Summary: Johannes Gabriel Granű in Tartu University]. *Eesti Loodus* 25: 6, 357–362.
- Research and education 1991–1992* (1991). 48 s. Department of Social and Economic Geography, University of Lund, Lund.
- Roosare, Jűri (1994). Physical geography in Estonia: Bridging western and eastern schools of landscape synthesis. *GeoJournal* 33: 1, 27–36.
- Tammekann, August (1938). Eesti kaardistik. [Summary: The atlas of Estonia]. *Eesti Loodus* 6: 1–2, 35–37.
- Tankler, H. (1982). *Tartu űlikooli kasvandikund – NSV Liidu Teaduste Akadeemia liikmed*. 160 s. Valgus, Tallinn.
- Tartu űlikooli ajalugu I* (1982). 319 s. Valgus, Tallinn.
- Varep, Endel (1983). Tartu Geograafia Selts (1881–1889) [Zusammenfassung: Die Tartuer Geographische Gesellschaft]. *Teoksessa Teaduse ajaloo lehekűlgi Eestist* 4, 32–39. Teadusorganisatsioonide arengust Eestis, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Tallinn.
- Vares, Hedda & Kaja Noodla (1977; toim.). *űpetatud Eesti Seltsi perioodiliste ja jűtkvűljaannete koondregistrid* [Rezjume: Svodnye ukazateli periodi ĉeskih i prodolűzajušĉihhsja izdanij Æstonskogo uĉenogo obšĉestva / Zusammenfassung: Die Gesamtregister von der Gelehrten Estnischen Gesellschaft]. 187 s. Tartu Riiklik űlikool, Tartu.
- Vassiljev, L. (1986). Eesti NSV atlas ja űppe-seinakaartide komplekt [Summary: Estonian SSR school atlas and corresponding board maps]. *Eesti Geograafia Seltsi Aastaraamat* 21, 71–75.